

Hélinand de Froidmont

A Halál versei

**Fordította
Csorba Győző**

I

Halál, e Rend szűk klastroma¹
segít most kiizzadnom a
sok bűnt ifjúságom során.
Botod zuhintod té s tova.
Mégsem másít az ostoba
rögzött szokásain s magán.
A bölcs fél tőled általán.
De csődbe juthat mindahány,
lassan vagy gyorsan ér oda.
Viszont én megváltoztam ám,²
hóbortjaim mind elhagyám.
Rossz gyógymód az, ha nincs nyoma.³

II⁴

Halál, ki vágyakról dalol,
s hivalg hiú hívságokon,
inkább tanulja meg dalod.
Így téged bűvkörébe von,
szeme a rossztól elhajol,
s már többé meg nem ronthatod.
Halál, meddő varázsod ott,
hol szólni dal rólad szokott,
s hol istenfélelem honol.
A szív ha szúl ily magzatot,
nem árthat annak ártanod,
- bizonynyal bizonyíthatom.

III

Halál, ki gazdag gazda vagy,
s kötsz sorra jó vásárokat,
te dúsakat kopaszra nyírsz,
a fellegjárom port harap,
megzúzol óriásokat,

¹ Magyarul vissza nem adható alliteráció: „Morz, qui m'as mis muer en mue”. A mue az a kalitka, melyben a vadászsólymot tartják vedlés idején.

² Hélinand érezte a Halál fenyegetését, ezért határozta el élete megváltoztatását.

³ Közmondás. Aki nem eleget izzad, annak törölköznie sem kell sokat.

⁴ Akik nem gondolnak a Halálra, azokon hatalma van. Akik viszont még énekelnek is róla, azokkal tehetetlen.

szokásos rangsort fölborítsz,
nagy hőst verejtékkel borítsz,
fő-fő ügyest megbokrosítsz,
jól ismersz ösvényt és utat,
mely gyakran a mocsárba visz:⁵
ijessz barátaimra is,
menj, és köszöntsd mindnyájukat.

IV

Halál, barátaim keresd,
nem fűt harag, jól megjegyezd,
sem semmiféle gyűlölet.
Sőt kérem Istent (nékem ezt
megadta: nincs rajtam kereszt),
kapják ők is kegyelmedet,⁶
s halálukig jól éljenek.
De mert te épp őket lesed,
s istentagadókat követsz,
jó őket megfenyítened;
lelkük ha fél, hát meglehet,
hogyan tisztább, mintegy szűrve lesz.

V

Halál, hurkod körénk szorult,
s jeges ködöd utunkra hullt,
hogyan csússzanak meg lábaink.
Gyűlöllek olthatatlanul,
téged, s nem kikhez küld ez ujj
segíteni sorsuk gondjain.
Űzzék ki a Hívságot, ím,⁷
mely rongál lelkük mélyein,
míg csődbe nem visz fondorul.
Hisz kit te hurkolsz két felin,
s nyög már markod bilincsein,
bolond, ha még így sem javul.

⁵ A Halál szemmel tartja a bűnbe esőket.

⁶ Hélinand megfogadta Istennek, hogy tehetségét barátai megtérítésére fogja használni.

⁷ Aki a Hívságokat választja, az ennek a világnak a „szépségeit” keresi. Mihelyt azonban megszületik benne a Halál gondolata, nem törődik többé a földi világgal.

VI

Halál, fogd kürtöd, s fújj belé
Pronleroy s Peronne felé,
legelsőbb Bernard hallja meg;
ő már-már lassan Istené,⁸
csak Isten el ne ejtené
rossz pénzként ezt a gyermeket.
Halál, mondd el, te ismered
kergéje hogy s mint éldeleg,
amíg az egészség övé.
De rí, sáporog, mikor beteg:
Isten körén kívül reked,
akit csak nagy baj hajt elé.

VII

Halál, Halál, Bernard-omat
köszöntsd, Ég óvja társamat:
miatta sír, szorong szívem.
Úgy látom: fél, hogy új utat
válasszon, a legjobb utat,
és változzék meg teljesen.
Mért vár? Mért késik? - kérdezem.
Ha várja: Isten gyors legyen,
szolgálni őt mért nem szalad?
Ki lustán mozdul - esztelen.
Hisz az idő ha elmegyén,
fölszeng: „Nincs morzsa, nincs falat!”⁹

VIII

Halál, Halál, köszöntsd Renaud-m,¹⁰
az hívja - intsd! -, kié a trón,
s kit félni és szeretni kell.
Mondd, mondd: a nagy találkozáson
az újra - jól ló az bizony,¹¹
bár nem sebez - készüljön el.

⁸ Hélinand azt várta, hogy ifjú barátja, Bernard belép a cisztercita szerzetbe. Egyébként csak azt tudjuk róla, hogy a pronleroy-i (proneroi-i) származású.

⁹ A képletes kifejezés a teljes kudarcot jelenti.

¹⁰ Renaud, Bernard nagybátyja.

¹¹ Utalás Trisztán íjára, mely sohasem tévesztett célt, ahogyan a Halál sem.

Halála szörnyű napja kel,
át kell, hogy keljen tengeren,
tűzzel hintett égő habon.¹²
Bolond ács az, s butát mivel,
ki tatarozni kezdi el
házát, Halál ül bár azon.

IX

Halál, kölyöknek, bácsinak
mondd el: szűk út jó járni csak,¹³
s kis pénz elég jó cél iránt.
A bölcs nem is kíván sokat,
a kapzsi egyre szomjasabb:
kevésnek érzi vagyonát.
Halál, minket tanít a szád:
nem egy a tudni- s bírni-vágy.
„Farkasszőr mindenhez ragad!”
De a szegény nevet, ha lát,¹⁴
hisz inségének megbocsát,
s hívod? - mezíten is szalad.

X

Halál, szűz földeket bejársz,
s lány torkokból követ csinálsz
beretvádat megfenni rajt;
fősvény szomjára írt találsz,¹⁵
bőtermésű fát visszavágsz,
gazdag se szedhet róla majd.
Van merszed, hogy jól megzavard,
hosszú kórral csapdádba csald,
s ha Hídra lép, útjába állsz.
Az Angivillers-béli rajt
ébreszd föl: túd kész, s hogy bevarrd
mellényük ujját, arra vársz.¹⁶

¹² Utalás a „tűzzel” folyó alvilági vizekre. (Akherón, Phlegeton, Kokütosz). A bűnösök vétkeik árnyában süllyednek habjaikba.

¹³ Márk evangéliuma 10, 25. „Könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni”.

¹⁴ Aki szegénységet fogad, annak nem árthat a Halál. A gazdag azonban könnyen megbűnhődik, mert nagy a kísértése.

¹⁵ Ironikus megjegyzés. A Halál eloltja a fősvény szomját, hiszen elveszi az életét is.

¹⁶ A korabeli divatos befűzött ruhaujjra utal. Előbb ki kellett oldani, ha le akartak vetkőzni.

XI

Halál, tükrödben tükrözik
a lélek, míg testből szökik,
s könyvedben tisztán megleli,¹⁷
Istennek más se tetszhetik,
csak rossz sorssal ki küszködik,
és ez merő öröm neki.
Barátaimnak mondd, aki
a mártírságot szenved,
ágyát az Édenben vetik.
Mint ígérte, tegyen ki-ki!¹⁸
Hazugját Isten bünteti;
s szótól a tett odább esik!

XII

Halál, fizetni kényteted,
még meg se hallja léptedet,
ki gyűjt és gyűjt halomra csak;
menj, nézd a sok-sok herceget,
kik gyötrik a szegényeket,
bár gyötri úgyis hó s a fagy.
Halál, kicsit ha bánt a nagy,
bosszút állsz: lám, fűzágakat
markoltak Szent Márton helyett.¹⁹
Kaszáddal kétfelé szeled,
mely most az ég felé eped,
a sólyom-, ölyv- és sas-hadat.²⁰

XIII²¹

Halál, lettél, mert vétkezett
nő s férfi, míg almát evett.
Világverő, erős Halál,
a nagy Rómába küldelek

¹⁷ A Halál két tárgyat tart: egy tükört és egy könyvet. A tükör az ember valódi arcát mutatja, a könyvben pedig kötelességei vannak felsorolva.

¹⁸ Több barátja megígérte, hogy követi a kolostorba, de lám, késlekednek.

¹⁹ Egy 12. századbéli legenda szerint Szent Márton egy mezőn dolgozott társaival. Váratlanul vízárdat öntötte el őket. A szent kérte társait, maradjanak mellette, akkor megmenekülnek. Sokan inkább egy fűzfa ágaiba kapaszkodtak, s így elvesztek. Akik viszont hallgattak a szentre (Istenre), megmenekültek. A fűz a görögöknél is a terméketlenség jelképe volt. Itt a világi élet meddőségére utal.

²⁰ Ezek a madarak a hatalmasokat jelentik.

²¹ Szójátékok az eredeti szövegben. Róma mindent megront.

- e név nyilván „ront”-ból eredt,
mert csontot megzúz, szórt csupál,
simóniázik mind, akár
bíbornok, pápa: érte már.
Ront Róma: mindent szétveret,
belőlünk rossz faggyút csinál,
de legátusa fénysugár,²²
fakó szurok csak jóllehet.

XIV

Halál, nyergeld meg sok lovad,
bíbornokokkal fussanak,
ragacs virágbibék azok,²³
s merő fényben sugárzanak.
Hallják: sok benned a harag,
mert mind ragadnak e papok,
ha szóban élv s nagy pénz forog,
s e „bibék”-től bíbornokok.²⁴
Róma rossz pénzt gyakorta ad,
akár krajcár, akár nagyobb;
ólmot ezüst-mázzal befog:
hamist valódinak mutat.

XV²⁵

Halál, zúgd, hallja Róma, Reims:
kis úr - nagy úr, bármily lehetsz,
markomban vagy mindenhogyan.
Jó, hogyha bünt bánasz, fölfigyelsz,
mígnem szádban zablámra lelsz,
hogy jajdulsz: ‘Én, boldogtalan!’
Lábam, ha kell, frissen rohan,
kockázom? - győzők biztosan,²⁶
fajtatok meg mindegyre veszt.
Kedvednek jobb, ha vége van!
Hisz keblén hord és boldogan,
ki jót érez még, kellemest.

²² A papi rend megreformálására kiküldött legátusokról van szó.

²³ Ironizálás.

²⁴ Magyarul hűségesen vissza nem adható szójáték. (A régi franciában a ‘bogáncs’ jelentésű *chardon* cseng rá a *chardonalra*.)

²⁵ Reims érseke - mint pápai küldött - semmisnek nyilvánította a király házasságát, s ezzel a tettével dacolt a pápával.

²⁶ A költő a Halált gyakran hasonlítja egy folyton nyerő játékoshoz.

XVI²⁷

Halál, Beauvais-be küldelek,
a püspökhöz, kit kedvelek,
s ő is barátként bánt velem;
mondd néki: megjelöltetett
a napja, ám nem tudja meg.
Kezdjen tisztulni szüntelen,
bárkája hogy könnyebb legyen,
s éljen mindétig büntelen.
S figyeljen mindenekfelett,
ha fölzeng hangod hirtelen,
hogy jössz s rácsapsz erélyesen,
s szószékéről lekergeted.

XVII²⁸

Halál, egyként a foglyaid
a nagy nagyok s mi, kis kicsik:
a föld lenézett tábora.
Ma két püspök számára vigy
köszöntést, rendes mindenik:
Noyon s Orléans ura.
Rövid lesz életük sora,
bár arcukon még nincs nyoma.
Ne higgyék cselvetéseid.
Alvót ágyából rántsz tova,
a dúsnak elszáll mámora,
a szépség füstté változik.

XVIII

Halál, ki grófot és királyt
megmértél: év, hó mennyi járt
számukra, több nem juthatott,
köszönts Chartres-t, Chalons-t, Blois-t
s a három Thibaud-unokát:
Renaud-t, Louis-t s Rotrou főpapot!²⁹
Megtéríted, ki mit lopott,
s mit más megrág, te fölfalod.

²⁷ Beauvais püspöke, Philippe de Dreux Fülöp Ágost király unokatestvére volt. Különféle politikai és katonai intrikák miatt azonban gyakran hadakozott. Inkább katona volt, mint pap.

²⁸ Noyon püspöke 1188-1221-ig Étienne de Nemours volt. Henri de Dreux, Philippe testvére Orléans püspöke maradt 1186-1198-ig.

²⁹ A Thibaud-családnak három unokája volt: Rotrou, châlons-sur-marne-i, Renaud, chartres-i püspök és Louis, Blois és Chartres grófja.

Nos, hallja e három barát:
ki nem fizet, bár tartozott
szemed még rá se nyílhatott,
Ég, Föld annak meg nem bocsát.³⁰

XIX³¹

Halál, kegyetlen elkapod
a bűnben megátalkodót,
ki hosszú életet remél.
Hirdesd, rosszallom én, ahogy
a lombard s angol főpapok
s a franciák többsége él.
Miért, hogy mind ítélni fél,
bár Istent sértik a kevély,
pöffeszkedő hatalmasok?
Van nekik botjuk, s mit sem ér,
szarvuk, s azokhoz el nem ér,³²
hogyan döfjön egy-egy jó nagyot.

XX

Halál, Halál, nem unsz bele,
hogyan rántsd a fentit földre le,
közölném - csak merném - a két
királlyal, mint húzod ki te³³
beretvád, megvágnod vele,³⁴
kiknek van kincse már elég.
Ledöntöd, ki túl föntre lép,
s por lesz, király ki volt elébb:
hálód s csapdád kész ellene.
Érezze a nagyúri nép,
mely hatalmát növelni még
árnyát is kész átlépnie.

³⁰ Akkoriban, ha valaki nem fizette meg adósságát, kockáztatta, hogy nem részesülhet egyházi temetésben. Az adósság megfizetése vezeklést jelentett a régi bűnökért.

³¹ Utalások különféle uralkodók kegyetlenségeire. Hélinand megrója az angol és francia prelátusokat, akik semmit sem tettek ezek megakadályozására.

³² „Bot”, „szarv”; annyi, mint a „pásztorbot” és a „mitra” („püspöksüveg”).

³³ A két király: Fülöp Ágost és Angliai (Oroszlánszívű) Richárd.

³⁴ A szakáll a férfiasság jelképe. A középkorban egyúttal a hatalomé is. Trónfosztáskor a volt király szakállát leborotválták. A 12. században a szerzetesek maguk borotválkoztak.

XXI

Halál, csak egyet csapj, s kihull
tornyából a királyi úr
s kunyhójából a nincstelen.³⁵
Járkász fáradhatatlanul,
s hívod, Isten adósaul
fizessen mind bőségesen.
Halál, te gyötröd szüntelen
a lelket, mígnem tisztelen
térít - nem későn és alul.³⁶
De lelket pénzért! Azt sosem!
Lesz végső harcán meztelen,
s nem tud mit adni zálogul.

XXII

Halál, lábadnál mind a Föld,
körös-körül elődbe dőlt,
fönt meg zászlód mindenfele.
Dacolni szó, erő letört,
eltűri mind, bárhogy gyötörd,
ki rém-arcodba néz bele.
Így bánysz velünk, Halál dühe.
Eminnét kövel szórsz tele,
onnét parittyád lődözöd.
Hátrább szorul az eleje,
de első lesz a sírhelye,
kit vártak csak mások mögött.

XXIII³⁷

Halál jót pártol, rossznak árt,
ehhez fukar, annak csak ád,
ezt üzi, attól elszalad.
Gyakran zsenget szólít kivált,
fiat fog el, s nem bánt apát,
virág van -, termés elmarad.
Nem is tipegsz még -, s foglya vagy.
Lelket visz, bár számlája nagy,
s ki nem készült föl, arra vág.

³⁵ Utalás Horatius egyik ódájára: „Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas / Regumque turren” („A sápadt Halál egyformán kopogtat a szegények kunyhóin s a királyok tornyain.”).

³⁶ A bűnösök adósai Istennek. A Halál után azonban lelkük már csak szenvedéssel fizethet.

³⁷ A Halál itt nyomatékosan meg van személyesítve: ő maga borotvál.

Tolvajként látatlan halad,
s míg álmodol szép álmokat,
csak úgy borostásan kap át.

XXIV

Halál, a vénhedt arcokon
ott van már könnyen láthatón,
az ifjakban még rejtezik.
De fő vigalma ott vagyon,
hol űzik: „Hess!” hivalkodón.
Szagos ficsúr ez mindenik,
sólyom s eb, más se kell nekik,
hasuk finomsággal tömik:³⁸
vágy izzik bennük lángolón.
Halál ollót fog s játszodik:³⁹
köpenyt szab rájuk s oly fokig,
hogy éj lesz fényes napjukon.

XXV

Halál, mindünk a percre les,
mikor ránk szólsz: „Adós, fizess!”
s bilincsben már a két kezünk:
Húsz-harminc év csak olykor ez,
s úgy véljük, a legjobb kor ez,
s lám, máris zsákmányod leszünk.
Míg pucozunk, szépitkezünk,
tüskéd belénk szúr, vérezünk,
a mérges pók így nem sebez.
Résen, ha állunk, jól teszünk,
mert kéjben itt ki részesült,
bizony, keserves útja lesz.

XXVI⁴⁰

Halál, ki választott, ki szent,
kövér, sovány bár - mit jelent?
Hatalmad rajta semmisség.
Adósságtól efféle ment,
mert bölcsen törleszt már, mihelyt
van módja rá akármiképp.

³⁸ Irónia.

³⁹ Emlékeztető a sorsintéző Párkákra.

⁴⁰ Aki megfizette adósságát itt e földön Istennek, az nem halhat meg. (Lásd: János evangéliuma 11,21.)

De mint pogány ki élt elébb,
s hit nélkül tölté életét,
Halál beléje lakni ment.
Hát szánja meg magát eképp;
jó útra hogyha késve lép,
halált szenvedhet, hirtelent.

XXVII

Biz, „hirtelent” - talál e szó,
ha úgy élt, hogy vitatható,
s úgy hagyta testét lelke itt.
Ilyennek - bátran mondható:
nem lenni, az lett volna jó.
Hisz túl-keményen bűnhődik.
Annál nagyobb kincs nincs pedig,
mint ha ifjúba költözik
Isten, s lesz tőle lelke jó.
Kamasz-test, vén test -, mindenik
azt az ízt őrzi meg, melyik
lelkében volt első lakó.

XXVIII

Mit ér a földi sok dolog?
Halál jön, és nyomán romok.
Hogy építsen, nincs kedvire.
Mit ér habzsolni, torkosok?
Halál jön és éhesre lop,
nem rest célját elérnie:
zárt zár a cserfes nyelvire,
nyög, sír a tréfák mestere,
s hol nap sütött, most szél forog.
Daróc, zsák -, a Halál szeme⁴¹
selymet meg bíbort lát bele,
Halál mindenkit perbe fog.

⁴¹ A zsák: bűnbánó ruha. Olyan vászoning, melyet némely kolostorban vezekléskor viselnek. A daróc: lószőrből készült, durva pokróc.

XXIX⁴²

Szépség és gazdagság mit ér?
Dicsőség és nagyság mit ér?
Halál derút, Halál borút,
mint kedve tartja, úgy cserél.
Hisz karjával mindent elér,
ha szép az ember, vagy ha rút.
Ki nem fél, hogy Halálra jut.
Halál előbb feléje fut,
Halálnak főként ő a cél.
Szép test, selymes bőr, megtanuld:
féreg s tűz lesz inged, no, tudd!
Mert több a kín, hol több a kéj.

XXX

Halál így vallja, s én vele:
kevés, sok - annak semmi se,
ki meghal s végképp vége lesz.
Halál a Nincs biztos jele.
Mint Nincs az ingyenc étele,
Nincs az, mit a fősvény szerez.
Halál segít, hogy jó lehess,
nem enged, hogy addig mehess,
hol rád fúj már a bűn szele.
Ház, csűr, tokhal, lazac, nemes
bor, víz - mindegy előtte ez.
Halál: „Pfuj!”, „Pfuj!” - legyinti le.

XXXI

Halál: mindent fogó hurok,
Halál: ki nem nyíló marok,
mely koncát el nem engedi.
Nekünk sötét köntöst szabott,
asztalként földet juttatott.
Mindünk egyformának veszi.
Halál, titkunk leleplezi,
a szolgát szabaddá teszi,
rabbá királyt s legfőbb papot.
Éltünk érdemben rendezti,
Halál a csórót pénzeli,
Halál lerongyol gazdagot.

⁴² Az Alvilág realista víziója.

XXXII

Halál megadja, ami jár,
Halál úgy oszt, ahogy dukál,
Halál mindig jól mérlegel.
Halál gázságért bosszut áll,
Halál gögből mocskot csinál,
királyi harcokat lever.
Nyomán jog, rend életre kel,
nyerészkedést el nem visel,
Halál szép sorsot csúfra vált.
Halál borsót, levest kever,⁴³
s jó bálnazsirt hozzá, amely
rendházakból kitiltva már.

XXXIII

Halál izzó dühöt lehűt,
Halál víg kópét szájon üt,
Halál minden vizályt lezár,
jelt ál-keresztesekre süt,⁴⁴
kiket seb ér, szelíd velük,
minden pörben mércét talál.
Halál rózsát s tövist, Halál
szalmát, búzát, korpát, silány
s jó bort felismer mindenütt.⁴⁵
Halál átlát fátylon, ruhán,
csupán Halálnak nem talány,
hogyan kiknek mit hoz érdekük.

XXXIV

Halál, ki nem fél: balgatag
ki meg csak retteg: még azabb,
hogyan el ne vessze életét.
Elveszti az, nincs biztosabb.
Halál hosszút rövidre szab,
erőnk fölvaltja gyöngeség.
A bárgyú szól: „Később, elébb”⁴⁶

⁴³ Zöldségből és hagymából készült leves.

⁴⁴ Hélinand azokra utal, akik megígérték, hogy rész vesznek a keresztes hadjáratokban, de sohasem teljesítették. (Fülöp Ágost és Angliai Richárd?)

⁴⁵ A Benedek-rendiek ittak ugyan bort, de gyümölcsaromával keverték.

⁴⁶ A „balgatagok” - nyilván az epikureusok, azaz a hitetlenek. Hélinand a következő strófákban az ő véleményüket mondja, de csak azért, hogy elriasszon követésüktől.

Halál úgyis lábunkra lép,
élvezzünk, míg lehet s szabad.
Aztán történjék bármiképp,
harcunk után Halál a vég,
s test, lélek semmivé apad”

XXXV

Régóta él e tévedés:
szülé profán bölcselkedés,
ókori filozófia.
S ez: arcpirító kérkedés,
szerinte nincs Gondviselés,
s a Másvilág is szófia.
Jobb volna a heje-huja
- tanítja ez a doktrína -,
mint az örök fegyelmezés.
Ha Másvilág nincs, akkor a
disznó s ember közt akkora
nem lenne a különbözés.

XXXVI

Ha Másvilág nincs, s megtehet
itt lent a test, amit szeret,
s kedvét kedvére töltheti:
az ember disznó is lehet,
mert szép s jó, bárhogy vétkezett!
Ha az erény nem érdemi,
éltét mért remetéskei,
testét az Úrért mért töri,
s nyel sokszerű keserveket?
Ha holtan egyre megy neki,
rosszul választott mind, aki
cisztercinek jelentkezett.

XXXVII

Ha a Fehér Rendnek nem ad⁴⁷
az Úr üdvöt, - nem ad sokat,
s jól jár a sok hájas barát,
kiben nincs Érte áldozat,
s processziózik bő falat,
meg kényelmes, lágy ágy iránt.

⁴⁷ A „Fehér Rend”: a ciszterciták. 1098-ban alapították, s szemben a többi szerzettel, meglehetősen komor, szigorú életet éltek.

Szent Pál tehát most is talált,
midőn éles szókat talált:
„Ki nem habzsol, mikor szabad,
s az Istenért száz kint kiáll,
szerencsétlen bolond, kivált,
ha kárpótlásul mit se kap.”⁴⁸

XXXVIII

Ha Isten nem hoz nyugtatást,
kinek nyelvét kenyér, kalács
nem érte, s Érte elfogyott
a Rendben, hol a test vigyáz,
a lelket hogy ne fösse máz;
a sok szép ifjú - tökkolop,
ha úgy porig alázkodott,
hogy a Fehér Rendig jutott,
s Isten felé kergette láz.
Szent Lőrinc is milyet bukott:
mepsüttetett, -pirítatott,
túrvén, hogy szúrja át a nyárs.

XXXIX

Ahány szent, megmutatta mind,
- istenfélő mártírjaink -
hogy Isten nem mesél, ha szól.
És hogy nem képzelt álmaink
festették az Írást, amint
Halál a tárgya s üdv, pokol.
Élő tanúk voltak, mikor
az örök kín borzalmiról
vallottak botlott véreink.
Most a nagy asztalnál honol⁴⁹
az Égi Herceg s úri sor:
kik vágnak rá, elérhetik.

⁴⁸ Vö. Pál levele a Korinthosziaknak 15,19.

⁴⁹ Az evangélisták gyakran hasonlítják a mennyei életet valamiféle lakomához. (Lásd Lukács evangéliuma 14,15-25, illetve 12,30.)

XL

Halál, gondolna rád a dús,
nem vállalná a lelki gúzst,
hol mit sem ér ezüst, arany.
Nem pátyolgatná úgy a húst,
fenné éles körmét a bús
szegényre oly gátlástalan.
Tudná: te mily fájdalmasan
beléje marsz, ki jogtalan
csigázza a folyton borúst,
ki minden szélnek útba van,
s a koldusból határtalan
mohósággal mindent kinyúz.

XLI

Halál, te meggyötröd, -vered,
kik lopkodnak, szédítenek,
akik csalók, szélhámosok.
Kínzásaiddal bünteted,
kik más baján örvendenek,
mégis hány és hány rákapott,
(főként urak közt láthatod).
S ez mint zúgó vihar robot,
és rosszra hajtja lelküket.
Ó, hát bizony derék dolog
más kárából gyarapszanod,
s bőrt túlszabnod, ha nem tied!⁵⁰

XLII

Halál, amerre gőg tüzel,
sietsz, hogy oltsd sietve el,
és körmöd abba vájd vadul,
kit vágy a koldusért kiver,
hogy árva vérén hízna fel.
Haj, kincs! Mért csábítsz álnokul?
Sonkához zsírt is vár az úr,
kenyér kell torta társaul,
így van, bizony, mindenkivel!
Ki pénzt, hatalmat egybegyúr,
csak még nagyobb önzést tanul.
Didergőbb, kit több toll lep el.

⁵⁰ Ironikus megjegyzés.

XLIII

A hájasok s a puccosok
folyton szívják a rongyosok
vérét, kik fáznak s éhesek.
Ez vagy bizonyosság arra, hogy
nincs Isten, vagy kicsik-nagyok
fölött ítél, ha vége lett,
s ifjú, vén lélek Túlra megy.
Mert a halálban mind a tett:
bűn és erény fölhánytorog.
Tanulj hát, jól jegyezve meg:
mit Isten kér, parancs neked.
Csak szórakozni nincs jogod.⁵¹

XLIV

Ki megteremtett, Istenünk,
vagy hitszegő, hamis velünk,
vagy a szegényekért kiáll;
mert joggal szúr szemet nekünk,
ha rosszaktól ítéltetünk.
Lám, Néró, ez a bűn-király
Szent Péter úrra rótt halált,
bár fő-korhely volt, fő-zsivány,
és gazdagabb, mint bármelyünk.
A Szent meg mint halász s kivált
lélek-halász, bármit csinált,
javakban mégse részesült.

XLV

E két élet különbözött:
ez télbe, az meg nyárba jött.
Ezt nyúzták, az jó szót kapott.
Menny várta ezt, pokol meg őt,
ez gúzzsal, vassal küszködött,
az láncra egyszer sem jutott,
és jóban dúskálkodhatott,
az meg örök harcot vivott.
Ez farkas volt népek között,
s őt is - bárányt - fölfalta ott.
Bizony, ha meg nem bosszulod,
hamis bíró vagy szerfölött.

⁵¹ Talán emlékezés Jakab leveleinek egyik részére (4, 9): „A ti nevetétek gyászra forduljon.”

XLVI⁵²

De várható nyilvánosabb
bosszú, mint kint az ég alatt
vásár- s piactéren lehet?
A Szent Egyházban rég divat,
hogy az érdemre mindig ad:
a csodákból lemérheted
a kiharcolt győzelmeket.
És ez kelthet bennünk hitet,
hogy most nyomorba más szakadt,
más száj ízlel keserveket,
s börtönben sem találja meg,
ki elvesztett bármily sokat.

XLVII

Ki, hogy a világ pénze mind
övé legyen - tallér, forint -,
teljes erővel csak kapart,
s öszvérhús, vízi étkeink:
lazac, sügér, tokhal s megint
jobb hal- meg húsfélékbe falt,
akit büdös, rossz teste csalt,
ki puccot s jó ételt akart,
s ezer szekérnyit rendszerint,
de Isten-vágy sosem zavart:
most a poklot tanulja majd.
Rossz fűtő, kin megég az ing.

XLVIII

Ha ők, kik legdúsabbak itt,
s legtöbb gazságot mívelik,
nem bűnhődnének érte meg,
s éppúgy fogadnák lépteik
a Hídnál, mint kik kínjaik
árán nyertek Isten-kegyet,
hirdetném, hallják mindenek:
„Az Úr ítélni nem szeret!”
De éppen másképp lesz, nem így:
kik fölfalnak kisebbeket,
s itt nem felelnek senkinek,
a nagy halak megszenvedik.

⁵² Ha nem állsz rajtuk bosszút, akkor igazságtalan bíró vagy. De a csodák világosan igazolják, hogy Péter apostol végül is megdicsőült.

XLIX

Különbség nincs: mindannyiunk
halálra s bíránkhoz jutunk.
És itt mentség csak egy lehet:
ha nem késik bűnbánatunk,
s ha végképpen megtisztulunk,
mert bánt a lelkiismeret.
Halandó, ha ilyet feled,
későn s bután ejt könnyeket:
Isten bosszúja rá lesújt.
Hajónk, ha tengerekre megy,
vizsgáljuk jól s előre meg,
vihár se állja úgy utunk.

L⁵³

Haj, Istenem! minek vagyok
a sok rossz tűz bennünk vajon?
Hisz elzülleszt, hisz tönkretesz,
s nem is soká tart, mondhatom.
S hozzá még drága is nagyon.
Mily átkos vérszopó is ez,
ha lelkünkben zsarolni kezd,
s örök gyötröttetést szerez
már túl az elszállt vágyakon.
Hess, torkosság! Hess, pompa! Hess!
Ínyenc falat, nem érdekelsz,
borsót s levest kér asztalom.

⁵³ Hélinand elhárít magától minden jót. Az egyszerű szerzetesi életet választja továbbra is.

UTÓSZÓ

A fáradtság pihenést keres, a reménytelenség vigasztalásra vágyik. A pihenést és a vigasztalást olykor ugyanaz a hatalom adhatja meg: a halál. Vagy azzal, hogy megszüntet, vagy azzal, hogy megváltoztat. Megszüntet - esetleg végleg - gyötrő, keserves állapotokat, vagy széppé fordításukat ígéri. Mert a biztos reménység erő s ezzel vigasztalás.

„Nincs még egy korszak, amely annyit foglalkozott volna a halál gondolatával, mint a késő középkor. Az egész életen keresztül hallatszik a »Memento mori!« kiáltás. »A nemesek életének kalauzá«-ban Karthauzi Dénes így inti őket: »És amikor éjszaka lefekszik, gondoljon arra, hogy amint most önmaga fekszik le, nemsokára idegen kezek fogják testét lefektetni a sírba.«”

Huizinga tömör fogalmazása magyarázat Hélinand versciklusának születésére is. Ebben ugyancsak a „Memento mori” figyelmeztetés hangzik a legharsányabban. Változatos kísérő-dallamokkal övezve, amelyeket a költői szubjektum diktált.

Kereken nyolcszáz év távlatából szólnak ezek a versek. Talán a fáradtság és a reménytelenség e két történelmi kora rokonítja őket oly modernné, oly ismerőssé. Az archaizáló nyelv ellenére mintha napjaink üzenetét hordoznák.

Az alaphelyzet egyszerű. A költő megundorodott a világi élet üres gyönyöreitől és kolostorba vonult. A „fehér papok” kolostorába, a ciszterciák rendjébe. Hogy vezekeljen ifjúkori vétkeiért, hogy pihenést és vigasztalást találjon.

Ez az állapot és cél azonban nem elégítette ki. Felelősséget érzett jótevői, barátai iránt is. Ezért a Halált, a megszemélyesített Halált, sorra küldözgette hozzájuk: figyelmeztetve őket, hogy változzanak meg, ismerjék fel ők is a felületes, csak a földi javakat és a szórakozást hajszoló élet értelmetlenségét.

Egyidejűleg szociális és ideológiai célokat is igyekezett szolgálni. Nem titkolt indulattal szól a gazdagokhoz (ekkoriban volt születőben Franciaországban egy kereskedőréteg, mely az üdvösséget pénzkérdésnek tekintette), a hatalmasokhoz, akik gyötrik, nyúzzák a szegényeket, hogy saját vagyonukat gyarapítsák. Nem kíméli a klérus romlottságát sem, föl egészen a bíborosokig, sőt a pápáig.

Ne felejtjük el: a 12. század vége felé járunk. A késő középkorban tehát, amikor a társadalom hierarchiája már rendíthetetlennek látszott. S amikor éppen emiatt - a történelem még föl sem ismert, de sokszorosán tapasztalt törvényei szerint - a szívek, agyak, társadalmak mélyén valahol már megindult a változás óhaja. Nem egész három és fél évszázad múlva Luther kiszögezi a wittenbergi vártemplom kapujára kilencvenöt pontját. De már előtte is megkezdődnek a sokszerű mozgolódások, melyek summázva Hélinand eszméihez igen közel állnak. Hélinand nagyszerű segítség a késő középkor szellemiségének megértéséhez.

A költő flamand nemesi családból származott. Apja és nagybátyja Flandriából Jó Károly, Flandria grófja meggyilkolása után, száműzöttként telepedett át Franciaországba.

Hélinand Blois járásban, feltehetően Angivilliers városában született 1160 táján, majd Beauvaisban tanult. Igen gondos nevelést kapott Abélard egyik tanítványától.

Nagybátyja jóvoltából, aki a reimsi érsek cubiculariusa, afféle komornyikja volt, igen előkelő világi és egyházi körökbe került, s rövid idő alatt ünnepelet trubadúr lett. Ekkori életszemlélete és életmódja, kortársai nagy részéhez hasonlóan, látványos sikereket vadászó, léha ficsúrkodás.

Váratlan változással azonban ez a látszólag világi örömökre predesztinált ifjú mindent odahagyva szerzetes lesz a cisztercita rend Froidmont-ban, Beauvais közelében lévő kolostorában.

A kolostor már a Citoux-ban megreformált Benedek-rendi szerzetesek regulái szerint élt. Tagjainak célja az elmélkedés és az aszkézis (maguk megszentelése), valamint a fizikai munka volt. Zord körülmények között éltek, telepüket mocsaras helyeken, erdők mélyén létesítették, ezeket ők maguk művelték meg, tették lakhatóvá. Fehér ruhájuk is a teljes egyszerűséget jelképezte.

Hélinand-t a Halál kényszerítette oda, ahogyan maga mondja, mindjárt versciklusa első darabjában. Hogy valójában mi történt vele, senki nem tudja. „Keresett az ördög, megtalált és behálózott, de keresett Krisztus is, ő is megtalált és megsegített” - így mondta el egy későbbi latin beszédében.

Néhány évi hallgatás után - főként barátai unszolására - elhatározta, hogy francia nyelven ír költeményt. Megírja *A Halál verseit*, tulajdonképpen utolsó verses művét. 1194 és 1197 körül, a költő 35. életéve táján történt ez.

Latin nyelvű írásai (pl. az önéletrajzi jellegű *De reparatione lapsi*, különféle beszédek, kisebb művek) finom, lélektanilag, stílusosan szépen kidolgozott alkotások. Érezni rajtuk a még világi életből hozott kultúráját, melybe belevegyültek már a régi egyházatyák tanításai is.

Tudni vélik, hogy több mint 60 évig élt, s amikor a froidmont-i kolostor apátja 1214-ben meghalt, felkérték, vállalja az utódlást. Hélinand - az egykori trubadúr - köszönettel elhárította a megtiszteltetést, szívesebben maradt egyszerű szerzetes.

A 12. század vége szélsőséges emberi magatartásokra ösztönzött. A hélinand-i út meglehetősen tipikus volt. Sokan csapódtak az egyik végletből a másikba. A zajos világi életből szinte átmenet nélkül a kolostorok magányos csöndjébe; vagy éppen fordítva: a szelíd köznapi egyszerűségből szélsőséges epikureizmusba.

A világmegvetés az ókor platonista filozófiájára volt visszavezethető. Arra a filozófiára, mely az ideák világát a tárgyi világ fölé helyezte. A világmegvetés azonban nem volt következménye sem a platonizmusnak, sem a keresztényi magatartásnak. A „bünt” gyűlölni - ezt kívánta a krisztusi vallás. Nem mindent, ami evilági, s ami végeredményben Isten teremtménye. Költőnk megértéséhez szükséges ezt is figyelembe venni.

Hélinand szemlélete szerint az ember csak a Jó és Rossz között választhat. A Sötétség és a Világosság, a Pokol és a Mennyország között. Tisztítóút nincs. Nincs tehát középút. Az Isten nem a szeretet Istene, hanem inkább az Ószövetség bosszúálló bírása.

Hélinand a burjánzó lovagi trubadúrlíra termékeinél többre tartja a Halál költészetét, tehát a filozófia ihletését.

Ciklusa megírásakor a politikai helyzet meglehetősen zavaros volt. Franciaország ellentétei Angliával, a király összeütközése a pápával, a főpapok meglepő engedékenysége a laikus hatalmak iránt tetemes zavart okoztak költőnknek is. Nem állt jól a keresztiesek ügye sem. Egyre gyarapodott az álkeresztiesek tábora, akik szóban lelkesedtek, de fegyvert ragadni és harcolni a Szentföldért már vonakodtak.

A Halál verseit - utaltunk már rá - Hélinand jórészt arisztokrata barátai kedvéért írta. Őket kívánta figyelmeztetni, hogy javuljanak meg, gondoljanak a Halálra. S jókor, hogy el ne késsenek. Mert a Halál gyakran „fiat fog el, s nem bánt apát, / virág van -, termés elmarad.”

A ciklus szerkezete könnyen áttekinthető.

A költő közli, hogy kolostorba vonult, „s mint valami izzasztóban”, régi (ifjúkori) bűneit szándékozik levezekelni. Inti egyúttal a szerelemről dalolókat (a világi trubadúrokat), hogy ők is inkább a Halálról énekeljenek. Majd pedig sorra küldözgeti öt jóbarátaihoz, hogy figyelmeztesse őket jövőjükre.

Mindenekelőtt közöttük van Bernard, aki késik vállalni a tonzúrárt, azután Renaud, a nagybácsi, továbbá Angivilliers hírhedten jól öltözött lakói, a legközelebbi barátai, majd az ismerős világi nagyurak, Róma, a bíborosok, Reims, Beauvais, Noyon és Orléans püspöke, Blois grófja, Chartres és Châlon érseke, a francia, angol és olasz preláthusok, végül Anglia és Franciaország királya.

Emlékezteti valamennyit, hogy a Halál roppant nagy hatalom. Nem állhat ellene senki. Akkor jön el, amikor kedve tartja. Gyakorta egyáltalán nem várt időben.

Félni kell tehát tőle, mert aztán következik az isteni ítélet. Soha ne feledjük, hogy ez az ítélet földi életünk következménye.

Minden egyéb hiúság; a földi élet: hiúságok hiúsága. A világi javakat meg kell vetnünk, s nagyon fontos, hogy ne feledjük: mindegyikünket egyforma mércével mérnek meg majd.

Az ostobáknak, akik ezt nem tudják felfogni, igyekszik megmagyarázni, hogy nincs igazuk. Hélinand satirikus, ironikus megjegyzésekkel csipkedi őket.

Igen, van egy másik élet is. A cisztercita szerzetesek már ráléptek az ehhez vezető útra. A költő is hozzájuk tartozik. Lenézi a fényes lakomákat, a dúsan terített asztalt, elég neki - miként a ciklus utolsó sorában mondja - „a borsó és a leves”. A nagy ívű versben nem világi vagy egyházi bíró, hanem egy költő ítélkezik.

A ciklus végül is három motívumra épül. Az első a Halál mindenhatósága; a második a világ megvetése, a harmadik - mindezek folyományaként - kigúnyolása az értetleneknek.

Az egészséges halálfélelem a boldog örökélet feltétele.

A költemény mintegy a cisztercita rend védírata.

A Halál - mint az Úristen is - kezében tartja az egész világot.

Hélinand korában irtóztató szerencsétlenségek, járványok, árvizek seregestül pusztították az embereket. Rengeteg volt a szegény. A költő magatartását még csak erősítette ez a tény. Nyomatékkal hangsúlyozza: az az igazi bölcs, aki lemond minden földi jóról. A gazdagság és a bölcsesség összeférhetetlenek. Egy-egy strófában erre is tanulságos példákat hoz.

Hélinand szókinése roppant változatos. Katonai, pénzügyi, vadászati szakkifejezéseket, a játék, a táplálkozás, a divat szavait éppúgy használja, mint az Evangélium szókincsét. Gyakorta szó be soraiba közmondásokat, esetleg közmondásszerű frappáns rövidítéseket.

A hatalmas versciklus formája 12x8 soros strófaival, *aab aab - bba bba* rímképletével megkapóan zenei.

A ciklus egy etika hirdetője. A Halál élő szereplőként vonul át rajta. Ne feledjük el, hogy költő és nem valamiféle teológus üzenetét hallhatjuk. Ez az üzenet ma is aktuális: szerencsétlen nyomorult, aki életében nem gondol a Halálra; másrészt diadalmaskodik az, aki mindig készen áll a Legnagyobb Útra.

Hélinand versciklusa magyar nyelven először 1940-ben jelent meg. Kiadója a pécsi Janus Pannonius Társaság volt. Fordítója e sorok írója. A fordító a Helikon Kiadó kérésére vállalkozott arra, hogy átdolgozott, javított szöveggel a hazánkban még ma is meglehetősen ismeretlen művet ismételtelen a közönség elé bocsássa.

Hélinand személyének és versciklusának honosítását a magyar közönség elsősorban Birkás Gézának, a volt Pécsi Erzsébet Tudományegyetem akkori francia tanszékvezetőjének köszönheti. Birkás professzor egy nyugati útjáról hozta magával a szöveget, s kérte meg a Janus Pannonius Társaságot, keressen fordítót a ciklus magyarítására.

A tolmácsolást alig huszon-egynéhány éves fejjel e sorok írója vállalta. A könyv megjelenését az akkori zirci apát, Endrédy Vendel anyagi támogatása tette lehetővé.

Úgy véljük, Birkás Géza emlékének tisztelgünk azzal, ha az első kiadáshoz írt bevezetőjéből néhány sort idézünk.

„Hélinand műve pathetikus zordonságával, megdöbbentő realizmusával, képeinek, szimbólumainak erőteljességével, minden primitívsége mellett is művészi formájával ma, keletkezése után több, mint hét évszázaddal megrázó hatást tesz rám. Vannak ugyan benne homályos részek, közhelyek, tudákos szómagyarázatok, naiv okoskodások, ismétlődések, az összbenyomás azonban, amely olvasása után hátramarad a lelkünkben, felemelő és megdöbbentő, olyan, mintha egy hatalmas haláltánc-freskó változatos jelenetei vonultak volna el szemünk előtt. Témája pedig, sajnos, örökké aktuális. Az ember sohasem okosodik és javul meg, ősi szenvedélyei, hajlamai, ösztönei, melyekkel magát és embertársait pusztítja, változatlanok maradnak; amit egyik kezével alkot, a másikkal lerombolja, s önmaga segíti elő, hogy a Halál aratása a földön mindenkor minél bőségesebb legyen.

E Halál-verseknek a 13. századból tizennyolc, a 14. századból hat kézírata maradt fenn. Ez azt bizonyítja, hogy sok olvasójuk akadt egyházi és világi olvasók körében. Később sem merültek feledésbe, mert 1594-ben kinyomatták, s azután is több ízben kiadták őket.”

A fordító úgy érzi, ezzel a tolmácsolással sikerült hűségesebben földézni a versek eredeti szellemét s formailag is közelíteni őket Hélinand művéhez.

Az új magyarítás nyilván mai nyelven készült, de mérsékelt archaizálással igyekezett az eredeti hangulatát is lehetőleg visszaadni.

CSORBA GYŐZŐ